

Estudis: c) La planificació lingüística

BREU HISTÒRIA DE LA CODIFICACIÓ DE LA LLENGUA SARDA

per Eduard BLASCO FERRER

Institut de Català. Universitat de Càller

---

0. PRESENTACIÓ. CONSIDERACIONS PRELIMINARS

1. UNA CODIFICACIÓ SENSE CONTINUITAT: LA SCRIPTA JURÍDICA MEDIEVAL

- 1.1. Els factors històrics: la Sardenya dels Judges
- 1.2. Definició i delimitació de la scripta medieval sarda
- 1.3. Trets distintius de la scripta sarda medieval
- 1.4. L'estructura lingüística
- 1.5. El lèxic
- 1.6. La grafia. Influències externes
- 1.7. La llengua. Influències externes

2. LA DECADÈNCIA

3. LA RENAIXENÇA SARDA I ELS PRIMERS INTENTS DE CODIFICACIÓ

4. LA LLENGUA SARDA MODERNA I ELS NOUS INTENTS DE CODIFICACIÓ

5. LA LLENGUA SARDA MODERNA I ELS PROBLEMES DE LA GRAFIA I DE LA CODIFICACIÓ

BIBLIOGRAFIA

0. PRESENTACIÓ. CONSIDERACIONS PRELIMINARS

«El Reyno de Sardaña tiene peculiar y particular lengua que llaman sarda, la qual no se balla, ni se sabe que está en otra parte del mundo; y aún en el mismo reyno ay alguna diferencia de la deste cabo de Caller y la del otro cabo de Sácer. Todos entienden la lengua sarda como la común del reyno, y se conserva tanto en las aldeas que no entienden otra lengua...»

Amb aquestes paraules s'iniciava la descripció sumària de la singularitat de la llengua sarda que el «Visitador General» de l'Illa i enviat especial del rei Felipe II, Martín Carrillo, féu afegir a la seva «Relación» l'any 1610. En realitat, els espanyols van trobar a Sardenya una situació idèntica a aquella que el catalans i els pisans havien conegut alguns segles abans: una població de pagesos (principalment al Sud) i de pastors (en les zones centrals) que desconeixien en principi qualsevol altre còdex lingüístic que no fos el seu, és a dir la llengua sarda. Una situació, aquesta, que caracteritzarà novament els contactes més recents amb els piemontesos (d'ençà del Tractat d'Utrecht l'any 1720) i finalment amb la resta dels italians (després de la Unificació del 1861) i que es repeteix, si bé amb modalitats i protagonistes diferents, des que el llatí importat l'any 218 a.C. pels romans esdevingué, pels volts del segle VI, una llengua romànica autònoma i ben divergent enfront les seves germanes: el sard.

La història de la *scripta* sarda i de la codificació d'aquesta llengua és, al cap darrer, la història d'una cultura i d'una llengua minoritàries. Tanmateix, hem de reconèixer que en el si de la Romània existeixen llengües minoritàries «privilegiades» i d'altres que jo anomenaria «oblidades». El sard (potser ensems amb el gascò i el francoprovençal) és el representant més emblemàtic d'aquesta segona categoria, puix que, a diferència del català, de l'occità i del reto-romànic (amb les limitacions ja conegudes de les variants dolomítiques i del friülès), no posseeix ni una codificació reconeguda unànimement, ni una literatura tradicional sobre la qual poguessin recolzar els criteris d'estandardització, ni un *consensus* o consciència lingüística (al. *Sprachbewusstsein*) homogènia.

Heus ací, doncs, els objectius de l'estudi que ara escometo: fornir una perspectiva històrica dels intents de codificació hodierns i explicar per què les propostes que hom ha fet fins avui s'han adverat inviables.

1. UNA CODIFICACIÓ SENSE CONTINUÏTAT: LA SCRIPTA JURÍDICA MEDIEVAL

Avui tothom sap que el procés de codificació equival, a grans trets, a la fixació d'una norma sincrònica, i per consegüent, a l'abstracció d'un model teòretic. Aquest model representarà una selecció arbitrària de totes les probabilitats lingüístiques virtuals actualitzades i acceptades com a més usuals per la comunitat lingüística (= la «norma» de Coseriu).

És natural que la norma lingüística com l'entenem avui difereixi de la norma que representa la *scripta* antiga: aquella és homogènia i estàtica, aquesta darrera heterogènia i dinàmica. Heterogènia, perquè adopta manta variant diatòpica, si doncs no hi ha un centre d'irradiació i de prestigi reconegut implícitament (com eren el *francien* i el *fiorentino* dels segles XIII-XIV); dinàmica, perquè, no essent fixada, no es pot sostreure a l'evolució regular de formes i continguts.

De totes maneres, la *scripta* medieval sarda representa el primer intent de codificació de la llengua de l'illa, i per això caldrà aturar-s'hi detingudament,

per tal d'esbrinar els criteris adoptats aleshores per a la formulació de regles gràfiques i gramaticals i la finalitat d'aital comesa.

1.1. *Els factors històrics: la Sardenya dels Jutges*

L'únic període plenament autònom de Sardenya cal situar-lo a les darreries del segle IX i no es pot deslligar de l'embranchida propagativa dels àrabs, els quals van provocar, de resultes de la conquesta de Sicília (Palerm caigué l'any 831), un isolament complet de Sardenya i una ruptura amb la resta de l'imperi bizantí. Despresa de la jurisdicció bizantina i sotmesa constantment al saqueig dels àrabs, l'illa s'organitzà políticament i militar, creant un sistema de govern i d'autodefensa autònom, encara que policèfal: el regne dels 4 Jutges.

L'illa va quedar dividida en 4 Jutges (*Giudicati*): Gallura, Torres, Arborea i Càller. Dins aquestes jurisdiccions el Jutge tenia el poder executiu i l'obligació de defensar el seu territori i d'emanar lleis per a regular els fets administratius, civils i penals. Seguint un *iter* evolutiu i comportamental semblant a aquell que caracteritza els primers Comtes-reis nostrats, els Jutges abandonen paulatinament en llurs escrits les designacions tradicionals servades durant l'administració bizantina (*arconte*, *protospatario*, *lociservitori*) i adopten de manera unànime una terminologia inèdita, anomenant-se *iudikes* 'jutges', o sia 'sobirans', i les seves dones *reinas*.

La *scripta* medieval neix d'aquest nou clima cultural i polític, però la seva vida s'extravasa dels límits diacrònics esbossats suara, per tal com els documents que estudiarem tot seguit pertanyen a l'època successiva, és a dir a l'administració pisana i àdhuc catalana.

1.2. *Definició i delimitació de la scripta medieval sarda*

Per *scripta* medieval sarda entenem «el sistema lingüístic o la família de sistemes lingüístics que pertanyen al conjunt actualitzat, geogràfic i històric de documents escrits a Sardenya durant els segles XI-XIII (XIV)». Podem distingir 3 tipus principals de documentació (Paul Zumthor empraria més aviat el terme «monuments»):

a) Les *Cartes* (*Carte*) o concessions explícites de béns i exempcions de tributs a les autoritats pisanes.

b) Els *Estatuts* (*Statuti*) de Sàsser i de Castelsardo (també dit Castelgenovese i Castelaragonese) i la *Carta de Logu* ('carta del regne'): obres legislatives relatives als Municipis de Sàsser (deslligat de la jurisdicció del Jutge i després de Gènova l'any 1276 i gairebé autònom) i Castelsardo, i al regne d'Arborea (el nucli cabdal del *corpus* legislatiu fou emès per Eleonora d'Arborea, però la formulació del còdex és obra de son pare).

c) Els *Cartularis* (*Condakes*, it. *Condaghi*) o registres purament adminis-

tratus relatius als ordenaments i contractes que les esglésies feien dins llurs dominis (el vocable *condake* es deriva del grec tardà KONTAKION, que assumia el significat de BREVE o MEMORATORIUM i que després representà la consistència patrimonial de les esglésies i monestirs).

La *scripta* sarda medieval comprèn els següents documents:

(Regió del Campidano o meridional)

- Carta Vulgar del Jutge Torchitorio
- Carta en grafia grega
- Cartes de l'Arquebisbat de Càller.
- Carta de Marsella anterior al 1206 i dues altres dels anys 1206 i 1212

(Regió del Logudoro o central i septentrional)

- Privilegi Logudorès de l'any 1080-85
- Condaghe de S. Pietro de Silki
- Condaghe de S. Antioco di Bisarcio
- Condaghe de S. Michele de Salvemor
- Condaghe de S. Nicola di Trullas
- Condaghe de S.^a M.ª de Tergu i de S. Gavino de Torres
- Libellus Iudicum Turritanorum
- Estatuts de Sàsser
- Estatuts de Castelsardo
- Condaghe de S. Pietro de Sorres

(Regió d'Arbores o occidental)

- Cartes d'Arborea del 1202 i anterior al 1212
- Condaghe de S.^a M.ª de Bonarcado
- Carta de Logu
- Brogliaccio di S. Martino di Oristano
- Condaxi Cabrevadu

1.3. *Trets distintius de la scripta sarda medieval*

Tres són els trets més rellevants de la documentació medieval sarda:

a) La contemporaneïtat: entre la 1a. Carta Vulgar campidanesa conservada a la Biblioteca Arquebisbal de Càller i el Privilegi Logudorès hi ha una diferència de només 10 anys! (1080-1085).

b) La uniformitat: tots els documents medievals de l'època que tractem ací es valen d'una llengua uniforme i, a despit de lleus variacions merament formals, solidària pel que fa a la diferenciació diatòpica. És, aquesta, una eloqüent confirmació de la unitat lingüística que existia dins la Sardenya medieval antecedent a l'adveniment dels pisans i dels catalans, els quals afavoriran un procés de disgregació irreversible.

c) El caràcter rònegament jurídic dels textos: d'una banda a l'altra del domini lingüístic compareixen documents d'extracció unívoca, és a dir jurídica, redactats per a regular l'organització interna del regne (Arborea) i dels municipis (Sàsser, Castelsardo i després Bosa i d'altres) o les donacions de béns i terres a les congregacions continentals (Cartes) i les reestructuracions internes que cadascuna d'aqueixes feia dins el seu territori en el curs dels segles (Con-dakes).

Les tres característiques que hem assenyalat adés ens indiquen palesament com la creixença (i l'esplendor) de la llengua vulgar a Sardenya es manifestà molt diferentment en esguard de la resta de les llengües romàniques. Pensem només que el sard dels Jutges no presenta cap testimoniança de caràcter hagiogràfic, un tret negatiu que ningú no ha subratllat fins ara, però que identifica aquesta llengua medieval. Despresa dels corrents literaris i del clima cultural romànic, o si més no galloromànic en un primer temps, la Sardenya mostra una absència total de textos com la *Séquence de S. Eulalie* o el *S. Alexis* a França, el *Boeci* i la *Canczo de Sancta Fe* a Occitània, les *Homilies d'Organyà* i les *Vides de Sants Rosselloneses* a Catalunya, el text *pseudo-agustinian d'Einsiedler* en el domini retoromànic, etc.

Manca, doncs, la inèrcia inicial per al text litúrgic (sia traducció o no) i, no cal dir-ho, per al moviment cortès que es desenvoluparà més tard, i en aquest sentit la Sardenya ocupa un lloc anòmal o no ocupa cap lloc dins la Romània contínua, sia d'Amado Alonso (lingüística) o d'Ernst Robert Curtius (literària i espiritual). Haurem d'esperar fins a la colonització catalana per a veure una «extrinsecació» pública de temes litúrgics, per més que aquests traixin una ascendència exògena (goigs catalans).

1.4. *L'estructura lingüística*

Pel que fa a la forma externa dels documents medievals sards, és necessari subratllar dos fets sobresortints: l'especial i anòmala inversió de relacions entre llatí i sard d'una banda, i la uniformitat gràfica originària d'altra banda.

Ja l'any 1931 Benvenuto Terracini havia assenyalat el camí realment inèdit que llatí i sard seguien en la *scripta* medieval: mentre en algunes fórmules estereotípiques el sard s'adeia plenament a la forma llatina (*servum, sanctum, dominum*; fins i tot el fenomen es reflecteix en la substitució i alternança de mots indígenes i llatins: *ordinantia* en comptes de *orminiu*, *recordatio* per *memoria* o *recordu*), en d'altres semblava que fos el llatí la llengua que es conformava a les directrius del vulgar (en tots els textos redactats en llatí la fórmula d'execració i de benedicció en llatí és netament divergent i adaptada al sard). En el segon cas, però, no cal treure una conclusió errada: no es tracta pas del sard que serveix de model d'imitació al llatí, sinó més tost d'una llengua de prestigi que ha rivalitzat amb la mateixa llengua llatina: el grec bizantí. Atès que la influència bizantina serà aprofundida més endavant, ens deturarem

tot seguit en els problemes relatius a la grafia. La formulació d'un nucli coherent de signes gràfics constitueix tothora un problema ingent per al filòleg medievalista i per als gramàtics contemporanis dels dominis lingüístics minoritaris. El sistema gràfic sard medieval, amb multitud d'al·lògrafs i incerteses, mostra clarament els primers passos trepitjats endins un camí mai fressat abans. Trobem un enfilall de solucions continentals, importades naturalment a través dels contactes amb Pisa i Gènova; no gensmenys, al costat d'aquests grafemes, els documents medievals forneixen la testimoniança de formes innovadores i autòctones. Donem de seguit el repertori de grafemes i al·lògrafs amb llur correspondència fonemàtica.

S O N S	S I G N E S
Oclusives (sordes-sonores)	
— velars: (/k/ — /g/)	c, k, ch, q, qu — g, gh, gu
— bilabials: (/p/ — /b/)	p, pp — b, bb, u, v
— dentals: (/t/ — /d/)	t, tt — d, dd
Africades (sordes-sonores)	
— mediopalatals: (/tʃ/)	j, y, i-
— dentals: (/ts/)	ç, ts, z
Fricatives (sordes-sonores)	
— labiodental: (/f/)	f, ff, ph
— interdental: (/θ/)	th, z
— dental: (/s/)	s, ss, ç, c
— palatal: (/ʃ/), tardívol)	x, sc, sg
Aproximants	
— bilabial: (/m/)	m, mm
— alveolar nasal: (/n/)	n, nn
— palatal: (/ɲ/)	ni, in, nn,
— velar: (/l/)	l, ll, li
— postalveolar: (/d/)	ll, dd, dh
— vibrant: (/r̄/, /r/)	rr, r

Algunes de les solucions gràfiques adduïdes suara reflecteixen l'esperit exogen que batega per sota: *ch* i *gb* amb valor d'oclusives són meres imitacions del toscà centro-occidental (Lucca, Siena, San Gimignano), on l'ús dels digrames està ben arrelat des d'antic (textos llatins dels segles VIII-IX, vid. Ignazio Baldelli i Arrigo Castellani) i d'on va passar manllevat més tard al sard. Quant a *x*, que està per una fricativa palatal sonora, els primers testimonis

estàn documentats en la regió lúgur d'ençà del segle XII (Anònim, Declaració de Paxia del 1182 —Paxia de PACEM—, textos aplegats per Parodí, etc.), mentre a Sardenya les testimoniances primerenques es remunten a la Carta de Logu (*axina* ACINA 'raïm', *cruxi* CRUCEM 'creu', *boxi* VOCEM 'veu') i el dígraf serà preponderant en el Brogliaccio campidanès. Els textos tardívols presenten en realitat tota una colla d'elements exògens, però sempre barrejats amb solucions autòctones. Els Estatuts de Sàsser mostren, per ex., ç per a representar l'africada dental logudoresa (sorda o sonora: *fiçu* FILIUM 'fill', *muçere* MULIEREM 'muller', *consiçu* CONSILIUM 'consell') o la palatal d'inspiració toscana (*çascatuno* it. *ciascuno*), (*n*) *gn* per a la palatal nasal (*bingna* VI-NEAM 'vinya', *pongnat* PONIAT 'posi', *lignos* LIGNUM, -OS 'llenya', *compagnos* 'companys') i d'altres símbols continentals, al costat de *th* per a la interdental peculiar del sard antic i central (*fathat* FACIAT 'faci', *pothhat* POTTIAT 'pugui', *capitha* CAPITIA 'cap') o de *ll* en funció de la típica cacuminal mediterrània (*curtellu* CULTELLUM 'ganivet', *anchilla* ANCILLAM 'serva'); la grafia *dd* trigarà a preponderar, i encara més aquella més artificial *dh*, car els primers exemples es remunten als segles XV-XVI). No era gens rar trobar solucions alternatives i vacil·lacions: PONIAT: ensems *pongniat* i *pongiat*.

Pel que fa a la fonètica sintàctica, reparem només que freqüentment la consonant oclusiva inicial sorda (que s'havia mudat en sonora per *sandhi*) restava inalterada (*su curtellu*, *sa podestate*), però a estones comparia l'allògraf correlatiu: *su gurtellu* (IPSUM CULTELLUM), *su gu(s)sorgiu* (IPSUM CURSORIUM (?)) 'graella fèrria en porta rudimentària'. Hom constata, doncs, una alternància entre una grafia fonètica (la sonora en posició intervocàlica no-inicial absoluta s'escriu com a tal) i una morfofonemàtica (o segons Noam Chomsky fonemàtica sistemàtica, enfront fonètica sistemàtica o pregona) que conserva la sorda inicial, sia absoluta o intervocàlica. La distinció que hem assenyalat ací serà represa quan parlarem dels intents moderns de codificació, on la situació és semblant.

1.5. El lèxic

El cabal lèxic del sard medieval és testimoni del món que representa i està, per consegüent, íntimament lligat al règim senyorial feudal d'aquella època. Dins de cada jurisdicció «jutjal», o sia regida per un *iudike* o jutge, una gran part de la pagesia quedava obligada a pagar imposicions i a fer serveis de caire feudal. Els convents i monestirs que havien estat concedits pels Jutges a ordes religiosos toscans sotmetien la resta dels esclaus i de la servitud a obligacions semblants. L'estratificació del regne (*logu* LOCUM o *rennu* REGNUM) del Jutge (*iudike* IUDICEM) es revela força complexa: al costat del Jutge trobem els fills (*donnikellos* DOM(I)NICELLOS) i després els familiars o *maiores* (MAIOR-ALIS), alguns dels quals revestits d'autoritat pública (els *maiores*). Els pagesos i els pastors podien ser lliures (*lieros* LIBEROS) o serfs (*servos* SERVOS). Els serfs, tanmateix, no són pas sempre esclaus (*iscraus*), sinó que

poden adquirir per emfiteusí petits alous, si bé havien de pagar sempre tributs. El Jutge acomplia les seves tasques administratives i polítiques amb l'ajut d'una assemblea o parlament (*corona*), de la qual feien part els *maiores* i el clergat, que com ja hem dit, compartia amb la noblesa la possessió dels dominis territorials i l'apropiació de l'excedent productiu de les rendes de la pagesia. El patrimoni del Jutge era curat per un *armentariu* (ARMENTARIUS) o administrador, que podia representar nombrosos càrrecs. El regne estava dividit en *curadorias*, val a dir jurisdiccions, administrades per un *curatore*, el qual assignava els *maiores* o autoritats urbanes. Els grups de quatre viles es deien *scolca* (un dels pocs germanismes del sard penetrats per via del toscà i que designava la circumscripció territorial marginal).

Pel que fa als pagaments rendals que els pagesos satisfieien a llurs senyors, sobresurten el *dadu*, la *cerga* i la *rasoni*, que corresponien a diverses parts de la collita i a quantitats fixes de cereals, de moltons, de carn, de vi, etc. A més d'aquestes prestacions reals n'hi havia d'altres, de caire personal, que consistien a fer jornals en benefici de les explotacions de llurs senyors directes (les dites *munia* o *arrobadie*).

1.6. *La grafia. Influències externes*

Els problemes relatius al sistema d'escriptura emprat pels primers Jutges són els més complicats, i manta qüestió entorn d'aquells queda encara enlaire. Cercarem de resumir-los breument en els següents punts. La primera tradició gràfica característica del domini meridional reflecteix granment l'empremta bizantina: es tracta de la Carta de Càller en caràcters grecs (1089-1103), redactada en vulgar campidanès però amb el sistema gràfic grec. Cal veure-hi, naturalment, una influència indefugible de la Cancelleria bizantina.

Més estranya es presenta la història de les dues cartes matineres del Regne d'Arborea, l'exegesi paleogràfica de les quals queda embolcada tothora en una aurèola de misteri. Pels volts dels anys 1102-1112 van ser redactats dos documents cancellerens que, tot i presentar força discrepàncies respecte del contingut (el 1r. és un acte de permutació de béns entre el Jutge Torbeno i el seu cosí; per contra el 2n. representa una *renovatio* feta pel Jutge Orzocor II d'un acte anterior que constituïa una mena de franquesa tributària atorgada als pobladors de dues *villae* territorials), mostren interessants paral·lelismes formals, d'entre els quals cal destacar l'ús d'una grafia uncial i/o semi-uncial, anacrònica en aquells moments i susceptible d'interpretacions contradictòries (Paolo Merci es decanta per una represa d'habituds gràfiques llatines lligada a la revifalla de l'ús i de la coneixença de la llengua clàssica en ple segle XI, teoria que cal rebutjar de seguida per raó de la manca total d'una *renovatio* de tipus franca, com la que va interessar la part occidental de la Romània i després Itàlia i que segons Roger Wright afavorí l'inici d'una tradició vulgar; Francesco Casula, per altra banda, defensà primerament un acostament a les tradicions visigòtiques i franques, i es retractà més tard, bo i adoptant una

hipòtesi d'autoctonia; Bischoff considera aquesta tradició una romanalla de la grafia uncial clàssica).

De totes maneres aquestes dues testimoniances constitueixen sols un capítol episòdic, no pas repetit. Allò que s'esdevé amb l'adveniment dels pisans o, si més no d'ençà dels primers contactes pregons amb Pisa, sí que serà emblemàtic per a tota la *scripta* sarda medieval. En efecte, amb la intrusió dels pisans es propaga pertot arreu la nova forma d'escriure, la grafia *minúscula cancelleresca italiana* o *gòtica arborea* (val a dir, obliqua a la base, ornada amb punxes, emmarcada dins un sistema quadrilíneal i representativa de les oficines gràfiques dels estats italians d'aleshores, i per consegüent del d'Arborea), que perdurarà fins i tot en el regne sard occidental durant la conquesta catalana. La primitiva uniformitat de què parlàvem suata es veu enfortida amb aquest anivellament gràfic: tots els documents sards de l'època ens pervindran amb grafia italiana.

Però l'empremta deixada pels contactes continentals a Sardenya serà desdibuixada granment de resultes de la invasió catalana que començà oficialment el 13 juny 1323 a Palma de Sulcis. La conseqüència més immediata de l'ocupació fou, pel que fa a la redacció dels documents oficials, la imposició del sistema gràfic cancelleresc, nodrit en la part meridional i nord-oriental de l'illa, però no aconseguí pas d'introduir-se dins el territori del Jutge d'Arborea. Devers 1380 hom s'adona d'una substancial variació en la escriptura catalana i illenca, que es pot atribuir a l'evolució de la lletra catalana i a la seva adaptació a esquemes provinents d'enllà els Pirineus. La grafia peculiar dels regnats de Jaume I, Pere II el Gran, Anfós II, Jaume II el Just, Alfons III el Benigne i Pere III es muda en la típica *lletra bastarda catalana*, que s'acosta força a l'homònima francesa i l'ús de la qual serà vigorós fins després del 1410 i s'estendrà finalment a l'indòmit domini arborès.

1.7. La llengua. Influències externes

És natural, que, ensems amb nous tipus de grafies i d'habituds lingüístiques entressin també formulacions i definicions sòcio-polítiques inèdites, que ací poden ser únicament esbossades per manca d'espai. Ja hem esmentat abans que hi ha bastants de rastres bizantins. Importants per a nosaltres són aquells préstecs lexicals que pertoqueu al món sòcio-polític de l'època i a l'ordenació social. Giulio Paulis té el mèrit d'haver subratllat el paper sens dubte de relleu del bizantí en la nomenclatura vulgar sarda inicial. Alguns mots de clara extracció grega són *pauperes*, un calc del grec *pénetes* i *ptokhói* que designava inicialment aquell grup de ciutadans socialment 'febles', però no pas 'pobres'; *theràku* 'serf', 'jove, noi', que sembla emparentat amb el neo-hel·lènic *tseràki* i que competia amb *SERVUS* i *ANCILLA*; potser també *cauallare*, que indicava una mena de soldats-agricultors, però que podria derivar-se també d'un *CABALLARIUS*, vocable ben freqüent en el lèxic feudal.

Pel que fa a l'aportació toscana, aquesta ha estat ingent i això no pot sor-

prendre, si tenim en compte que els actes més reculats van néixer com a donacions de béns a esglésies pisanas. A més a més existien ja a Sardenya alguns Estatuts d'origen pisà, com el *Breu de Vill(l)a de Chiesa* (: Iglésies : Iglésias; crec haver demostrat que el topònim és d'arrel catalana, no pas castellana) o el *mos pisanorum* del port de Càller, que havien permès una certa familiaritat amb la terminologia toscana. No és d'estranyar, doncs, si ja en els Estatuts de Sàsser (redactats sota l'influx pisà) retrobem vocables com: *messer, notaiu, deputatos, massaiu* (*MASSARIUS* i pèrdua regular en toscà de la -r-, 'massover, pagès'), etc.

Amb l'adveniment dels catalans va arribar a l'illa la importació d'un sistema feudal d'arrels franques, encara desconegut; o si més no latent, a Sardenya. La nova estructuració del sistema sòcio-polític sard preexistent va consistir principalment, si ens atenim a la definició de feudalisme inspirada per Otto Hintze, en la distribució carismàtica del poder reial i dels béns i terres que allò implicava, segons un model de nissaga catalana però amb antecedents romans i elements germànics. Són emblemàtiques per a aquesta època la noció mateixa de *feu* (del francó FĒHU-ŌD = ' propietat de bestiar ') adoptada de seguida pels escriptors illencs, i la figura del *vicari* o *veguer* (: sard *vigéri* o *veguéri*), és a dir l'emissari del poder comtal encarregat de supervisar l'administració i d'exercir funcions militars i judicials dins els castells i les *villae* termenats. Fins i tot alguns tipus de pagaments rendals que els súbdits satisfien a llurs senyors ens aparen calcats del català: així el *delme*, en sard *degghino* (DECE-INUS), que indicava la desena part del bestiar que el pastor havia de cedir al senyor per tal de poder menar el bestiar a pasturar dins els territoris jurisdiccionals d'aquell.

2. LA DECADÈNCIA

D'ençà del segle XIV, amb el darrer *Condaghe* de S. Pere de Sorres i la desfeta total del regne d'Arborea (1410), els avatars de la llengua sarda ens recorden els fets nostrats. Així, doncs, a l'acabament de la guerra contra els Arborea el panorama lingüístic i cultural canvià d'una manera radical: l'emudiment secular de la llengua sarda escrita va equivaler a l'anorreament d'un tarannà col·lectiu. En Tola, fidel observador dels esdeveniments històrics, ens reporta algunes testimoniances de la política de supressió esmentada, duta a terme pels catalans primer, i pels espanyols més tard. La destrucció de nombrosos documents ens ve confirmada per decrets militars, en els quals es deia que no era convenient «... que lleys del Regne stiguen en llengua straña» i que per tant «los de llengua italiana sien abolits talment que no reste memòria de aquells». Les conseqüències deletèries d'aquesta política es poden inferir sense gaire dificultat: la major part de la producció sarda d'aleshores fou cremada i el poc de material que ha sobreviscut, baldament sigui sard, ens ha arribat deturpat o fins i tot amb la forma de traduccions espanyoles (així la còpia apògrafa del *Condaghe* de S. Miquel de Salvenor). Durant aquest perío-

de d'esfondrament no van mancar, però iniciatives prou eloqüents. Disposem avui d'una còpia setcentesca logudoresa del *Libellus Iudicum Turritanorum*, una mena de descripció històrica i genealògica de les biografies dels Jutges septentrionals, i d'un recull siscentesc d'«Autos», redactat per un prevere espanyol en sard campidanès septentrional, el *Libro de la Comedia de la Passion de Nuestro Senor Christo, escripto por Fray Antonio Maria de Esterzili, Sacerdote Capuchino en Sellury, año 1688*. Ambdós textos es valen, naturalment, de grafies i préstecs lexicals d'origen espanyol o italià, ço que no pot sorprendre en plena època d'esfondrament cultural autòcton: en comptes de *k* davant vocals palatals, s'empra només la seqüència *qu* (*marquesos* dins el *Libellus*) o *ch* (en la *Comedia*); a desgrat de vocables hereditaris els autors prefereixen formes importades: *Mossen*, *rendas*, *pisquisa*, *asertare* (*Libellus*), *acasu*, *affeadu* ('insultat'), *alcansari* ('atènyer'), *de badas* (en la *Comedia*).

Tot i ésser un període de Decadència, els segles XVI, XVII i XVIII ens ofereixen alguns símptomes de revifalla de l'interès de la llengua que cal subratllar. El bisbe de Bisarcio, després arquebisbe de Sàsser, Antonio Cano, escriu un poema hagiogràfic sobre la vida de tres màrtirs cristians, publicat el 1557 amb el títol *Sa vitta et sa morte de Sanctu Gavinu, Prothu et Januari*; la importància del text, baldament hagi estat força mediocre en la llengua i en l'estil, no pot ser ignorada, ja que aquest servirà de model per la imitació (aquesta vegada sí amb formes dialectals planeres i estil puríssim) que en féu el prevere bosenc (però originari de Sàsser) Girolamo Araolla devers l'any 1582: *Sa vida, su martiriu e morte dessos gloriosos martires Gavinu, Brothu e Gianuari*. La declaració que el mateix Araolla inclou a l'*incipit* del seu poema ens pot servir per a copsar la vera significació del poema logudorès: «aquesta obra deu servir per a magnificar i enriquir la nostra llengua sarda, seguint l'exemple de la resta de les llengües del món». La finalitat cabdal consisteix a crear un sard «illustre, àulic i cardinal». Més tard, a mitjan segle XVIII, compareix l'obra teòrica de Matteo Madau d'Ozieri, el qual va tractar de l'evolució de les llengües i en particular de la llengua sarda, si bé amb idees força fantàsiques i tota una colla de teories mancades de qualsevol suport; el títol mateix del llibre traïx netament l'escassa validesa de les teories adduïdes: *Saggio ('Assaig') di un'opera intitolata il Ripulimento della lingua sarda lavorato sopra la sua analogia colle due matrici lingue, la greca e la latina* (la publicació data del 1782 a Càller).

L'exaltació d'una llengua parlada, que fos apta per a l'escriptura, no fou únicament un atribut dels «pseudo-gramàtics» esmentats suara: un pomell de poetes, entre els quals cal destacar sens dubte en Delitala i l'alguerès Antoni lo Frasso, van conrear la llengua sarda, seguint l'exemple del mestre Araolla. L'efecte més evident d'aquesta tradició fou la cerca i la tria d'un còdes lingüístic acceptable, en el nostre cas la variant logudoresa septentrional, que va ser erigida en «llengua nacional» en detriment dels diasistemes logudoresos centrals (nuorès, logudorès central i oriental) i campidanesos. Pel que fa a la grafia, es poden registrar encara nombroses incoherències. Comença d'usar-se la grafia *h*, per bé que no es pronuncii (*in hue* IN UBE 'a on'; *hauere*, *crehia* CREDE-

BAT 'creia', com en cat. antic); la *x*, d'antuvi reservada per al campidanès amb el valor de la fricativa mediopalatal, sovintaja per representar el so sard corresponsent (però més tard s'emprarà el dígrama *-sc-*), etc.

Algunes evolucions septentrionals són acollides en els poemes, mentre les solucions centrals (hereditàries) queden anatematitzades: així, PL: *pi*, FL: *fi*, en comptes de *pr* i *fr*; -Lj-: *ggi* (que indica l'assimilació del nexa /lǵ/), en comptes de *z* /dz/.

3. LA RENAIXENÇA SARDA I ELS PRIMERS INTENTS DE CODIFICACIÓ

L'interès per la història i els costums que va desvetllar el moviment romàntic del segle XIX i l'inici d'una tradició poètica lingüística que desitjava aprofundir la coneixença dels parlars vius més arraconats, emmenaren alguns estudiosos a formular les primeres teories de codificació. La novetat d'aquest segle, enfront del precedent, consisteix en el fet que ambdues variants, logudorès i campidanès, varen rebre el mateix *status*. La necessitat de crear unes fórmules gràfiques per al sard campidanès s'havia creat a través de l'ús d'aquest dialecte per molts de poetes (sobresurt el satíric Efsio Pintor Sirigu de Càller), els quals, atès que mancaven exemples precedents, es valien de tota mena de símbols, ço que contribuïa naturalment a la confusió en la lectura. Daquesta faisó neixen dues obres cabdals, gairebé ensembles: els vocabularis (i les ortografies) de Vincenzo Porru (1832) per al campidanès i de Giovanni Spano (1851) per al logudorès. El primer canonge, En Porru, exposa les seves idees entorn de la «defensa i apologia» de la llengua sarda meridional en el pròleg de dues obres, el *Saggio di Grammatica sul dialetto sardo meridionale* i el *Dizionario sardu-italianu* (2 vols.). En allò que pertoca a la grafia, En Porru adopta principalment el sistema toscà: *Ce*, *i* = /ê/ (solució que ens apar oportuna perquè subratlla la diferenciació entre el Nord i el Sud; en logudorès, en efecte, CE CI- han donat /ke, ki/), *qua*, *que* (català, espanyol) = /ka, ke/, *ss* = /s/, *s* = /z/, el sistema de les geminades (però les rebutja quan la pronúncia no les exigeix: *agonizai* = ital. 'agonizzare'). Algunes regles que estableix per la primera vegada aquest gramàtic tindran continuació fins avui. Així, la marca Ø que amaga la pronúncia d'una vocal paragògica darrere la desinència de 3a. persona -T: *lampat* = /lâmpaæ/ 'llampega', *luxit* = /lúziði/ 'lluú', *proit* = /próidi/ 'plou'. És fàcil notar, a més, que la grafia és morfofonèmica, per tal com no ajuda pas a inferir al lector si la consonant final es pronuncia sorda o sonora (fricativa intervocàlica, com en cat. i esp. *acaba*, *cada*) quan ve suportada per la vocal epítetica. Cal destacar, per fi, que el canonge campidanès va introduir també noves solucions inèdites, com l'ús de *j* amb el valor de (semi) consonant en préstecs: *jaju* 'iaiu', *palàja* 'palaia'.

Molt diferentment es pot delinear el camí seguit pel lingüista i canonge G. Spano; el fi que es va proposar aquell il·lustre coneixedor del sard compa-reix subratllat sense ambages dins la seva *Ortografia Sarda* (Càller 1840), un recull de normes ortogràfiques promulgat per a crear una llengua sarda nacio-

nal» que ell apariona al toscà il·lustre. La comesa d'En Spano, tanmateix, topava amb greus inconvenients: el fet que ell procedia d'una contrada nord-occidental, on l'evolució normal havia estat mutilada per l'influx toscà, l'emmenà a tort a considerar aquella variant la predilecta, de fàisó que la seva codificació exclou de bell antuvi les habituds lingüístiques més arcaïques i acull tot un reguitzell d'innovacions (PL: *pi*, FL: *fi*, CL: /ki/, en comptes de /p, f, k + r/, etc.). Amb tot, ell va reconèixer la seva marrada, dient... «la llengua sarda es troba preferentment dins aquesta regió (Gocèano, Màrgine, Bonorva, Padria, etc., fins a la ciutat de Bosa, vid. mapa). Aquesta jo l'anomeno sempre el dialecte comú i aquesta regió hom pot batejar-la amb raó l'Attica del Logudoro o la Sarda Toscana; entre aquestes terres destaca Bonorva, la qual, si m'és llegut de fer una comparança, la podria emparentar amb la Sarda Siena» (Ortografia I, 198). Pel que fa a la grafia, la posició d'aquest gramàtic és netament de subordinació a la llengua italiana i solament en pocs de casos crea nous símbols; hom hi troba, d'aquesta manera, (*c*)*qu* amb el valor de /kw/ en els préstecs, *che*, *ghi* per /ke, ki/ i /ge, gi/ davant les vocals palatals, *sc* = /š/, la geminada *zz* per /tts/, *ci* = /ç/, *ge-* = /g̃/. Com es pot veure, el criteri tradicional, quan ha estat tingut en compte (la *h*, emprada d'ençà de n'Araolla, n'és un exemple emblemàtic), ho ha estat, doncs, a l'ensems que el criteri (morfo) fonètic-dialectal, malgrat l'adopció de grafemes d'extracció allògena. Allò que pertorbava la funcionalitat de les normes promulgades era precisament la seva bipolaritat: una infinitat de mots es trobaven, d'aquesta manera, escrits en dues (i tal volta tres i més) maneres diverses. El desgavell en matèria d'ortografia era una realitat aclaparadora i ho serà encara per més de 100 anys!

Quant a la gramàtica, que ell incorporà a la segona part de l'ortografia, ja en Wagner es va adonar que l'autor conferia un lloc preeminent a formes llunyanes de les que eren usuals als parlars centrals (ex.: *eo* 'jo', perfectes en *-si*, en lloc de *dego*, *deo*, *deu*, perfectes irregulars), bo i desdibuixant el caràcter més autòcton i conservador del sard.

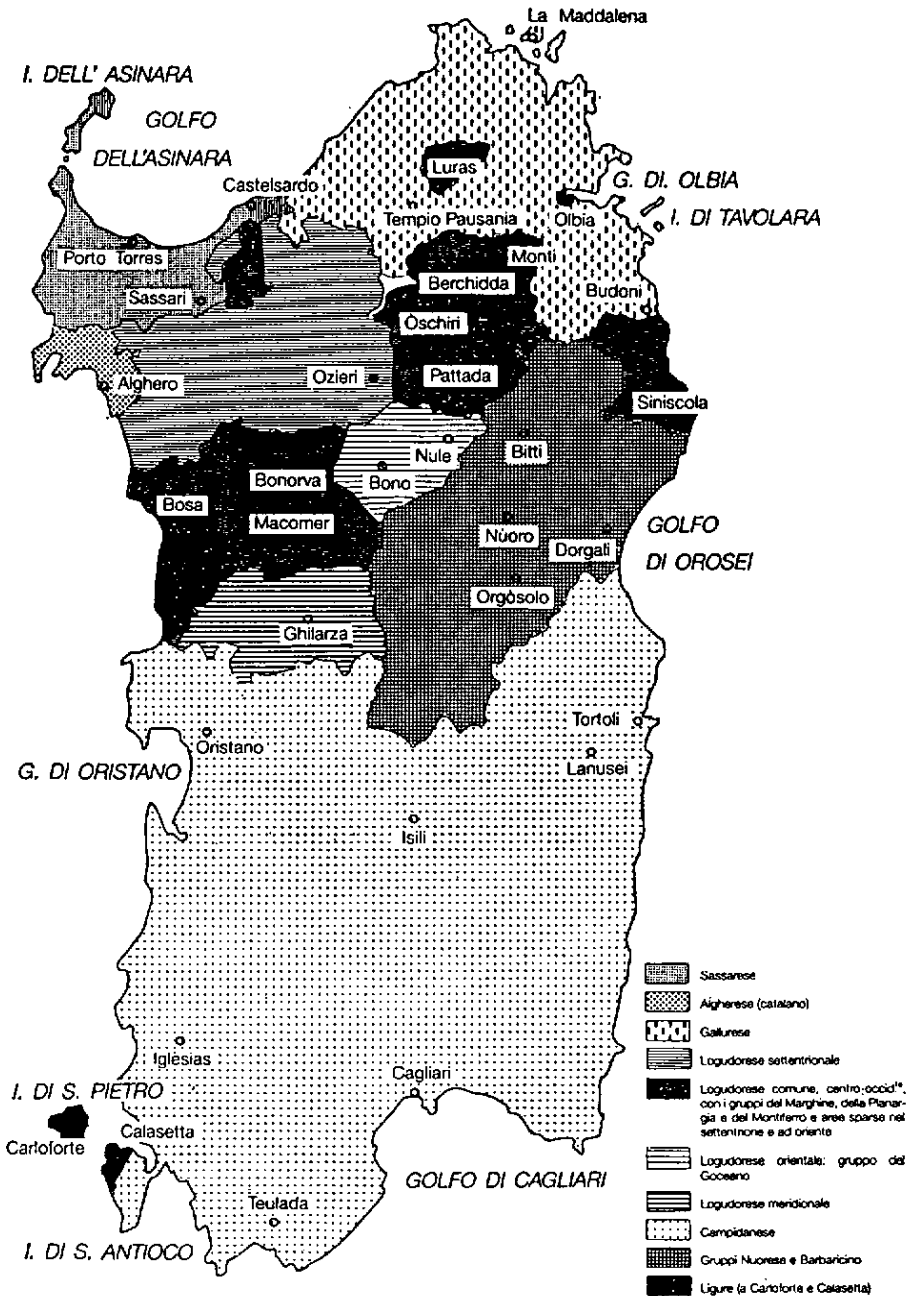
Una nota diferencial enfront d'en Porru rau en la introducció incondicional del grafema *h* en els mots que el tenien etimològicament, mentre en Porru es limitava a uns pocs vocables (*hai* HABERE, *hapu* 'he', *beris* HERI, *beriseru* HERI SERO 'ahir', *hoi* HODIE 'avui' i el compost *hoindi* i dues exclamacions *hoi* i *boihòi*). Segons aquesta bipartició s'obté una discrepància remarcable en la distribució dels grafemes logudoresos i campidanesos en els mateixos mots, com es desprèn de les següents correspondències:

<i>Spano</i> = logudorès versus <i>Porru</i> = campidanès		ètim	significació
hocàнно	occàнно	HOQUE ANNO	enguany
hòmine	òmini	HOMO, -INEM	home
hora	òra	HORAM	hora
hòrreu	òrriu	HORREUM	graner

4. LA LLENGUA SARDA MODERNA I ELS NOUS INTENTS DE CODIFICACIÓ

Després de les normes gramaticals i ortogràfiques promulgades pels canonges, calgué esperar 60 anys per trobar, amb la *Fonètica del dialecte logudorès* (Turí 1901) de Giovanni Campus, la primera obra científica vàlida que prescindeixi dels somnis utòpics d'una «llengua nacional» (un breu parèntesi de Vittorio Angius, *Cenni sulla lingua dei Sardi scritta e parlata* condensada en el *Diccionari* d'en Casalis, no tingué cap ressò). Hom pot asserir avui que els començos del segle xx assenyalen l'inici d'un canvi de rumb i representen una primera fita en l'esdevenidor de la llengua sarda. L'interès, sempre més puixant, dels lingüistes (especialment de Gino Bottiglioni, de P. E. Guarnerio, de Gustav Hofmann i del gran mestre Wilhelm Meyer-Lübke, seguits més tard per l'illustre Max Leopold Wagner, Massimo, Pittau, Maria Teresa Atzori i Antonio Sanna) per la llengua i els dialectes sards ha obert el camí devers el reconeixement unànime de part dels lingüistes que el sard és una llengua romànica autònoma, independent i particularíssima i que ocupa un lloc a part en el si de la Romània en virtut de la seva fesomia tipològica particular. Una vegada fressat aquest camí, mancava un resultat de cabdal importància: el reconeixement del *status* de llengua del sard pels parlants, val a dir la naixença d'una «consciència lingüística nacional», quelcom que no trigà a arribar per mant factor històric. En primer lloc la imposició obligatòria de l'italià com a llengua oficial de resultes de la Unificació d'Itàlia (1861). La introducció del nou còdex lingüístic (que ja havia estat decretada abans per Vittorio Emanuele III l'any 1764) tindrà efecte solament amb la restructuració del sistema escolàstic devers l'any 1911. Per altra banda, el servei militar obligatori (amb l'anivellament consegüent), la introducció d'un sistema (i d'un llenguatge tècnic o tecnolecte segons G. Haensch) burocràtic italià, l'ús exclusiu de la llengua italiana en els mitjans de comunicació i en l'ensenyament. No cal ni tan sols esmentar els efectes deleteris d'aquest conflicte lingüístic, atès que quelcom de molt semblant ha tingut lloc en terres nostrades. La colonització lingüística no queda doncs limitada als exemples adduïts per Calvet, ans la Sardenya en resulta un exemple emblemàtic. La situació lingüística que començava a formar-se era típica d'una diglòssia sense bilingüisme, però amb el perill imminent d'una reducció a un monolingüisme. Algunes anàlisis acurades dutes a terme per lingüistes i sociolingüistes han demostrat com les noves generacions han abandonat o abandonen gradualment el parlar, o presenten tota una colla de vacil·lacions simptomàtiques i una mancança de naturalitat en adoptar-lo: se'n desprèn que el sard es comporta com una llengua apresada, no pas natural. Els perills d'aital conflicte es palesen per mica que hom aprofundeixi en les estructures dels parlars hodierns. Evolucions pluriseculars autòctones queden sebollides mercès a l'influx indefugible de la llengua oficial i el contingent lexical dels parlants es veu reblert d'elements de natura exògena. Vull aduir sols un exemple emblemàtic d'aquest iter evolutiu: el concepte 'lleig' s'expressa en sard per mitjà de dues formes, la primera catalana dins la zona meridional i central (/léggu/ i /lédzu/), la segona castellana en tota la contrada septen-

BOCCHES DI BONIFACIO

Els dialectes sards (segons A. SANNA: *Atlante*: 51)

trional (/féo/, /féu/). Ara bé, la intrusió de l'italianisme *brutto* (: sard /brúttu/) ha transformat radicalment la situació en alguns dialectes i parlants que no distingeixen ara l'antic mot /brúttu/ (que amb el significat 'brut' provenia directament del llatí) del préstec /brúttu/² = 'lleig' que s'ha infiltrat amb l'italià. D'aquesta manera hom observa alhora una reducció del lèxic i una hipertrofia semàntica. La infiltració a betzef d'unitats estranyes afebleix continuament la llengua autòctona, que perd sempre més lexemes i estructures pròpies. La situació contemporània, no pas gaire dissemblant de la nostra, pitjor en tot cas per mor de la manca d'una literatura tradicional sobre la qual pugui recolzar una variant estàndard, varià lleument amb l'entrada en vigor de l'Estat Especial de la Regió Autònoma de Sardenya, aprovat amb llei constitucional el 26 de febrer de 1948 i modificat el 5 de gener de 1953, i la concessió consegüent de capacitats jurídiques autònomes. Haurien d'escolar-se encara 24 anys perquè una llei d'iniciativa popular pogués confirmar, amb més de 15.000 signatures recollides en tota l'illa durant l'hivern del 1977, la necessitat impellent d'assolir una normalització lingüística oficial. La llei de normalització va néixer, finalment, i de resultes del moviment popular esmentat suara, el 10 de abril de 1981 al Consell regional. Els dos articles aprovats pel Consell consagraven explícitament la cooficialitat general del sard i de l'italià i garantien la disposició de les mesures necessàries per tal d'assegurar el coneixement d'ambdues llengües:

1. «Nel territorio della Regione Autonoma della Sardegna è riconosciuta la pari dignità giuridica della lingua sarda con la lingua italiana. Nel medesimo territorio è istituito il sistema del bilinguismo.»

(Dins el territori de la R. A. de S. es reconeix la igual dignitat jurídica de la llengua sarda i de la llengua italiana. Dins el mateix territori hom estableix el sistema de bilingüisme.)

2. «La Regione Autonoma della Sardegna, entro 6 mesi dall'approvazione della presente legge, provvede a stabilire con apposite norme i modi, gli strumenti e la gradualità dell'attuazione del presente articolo 1.»

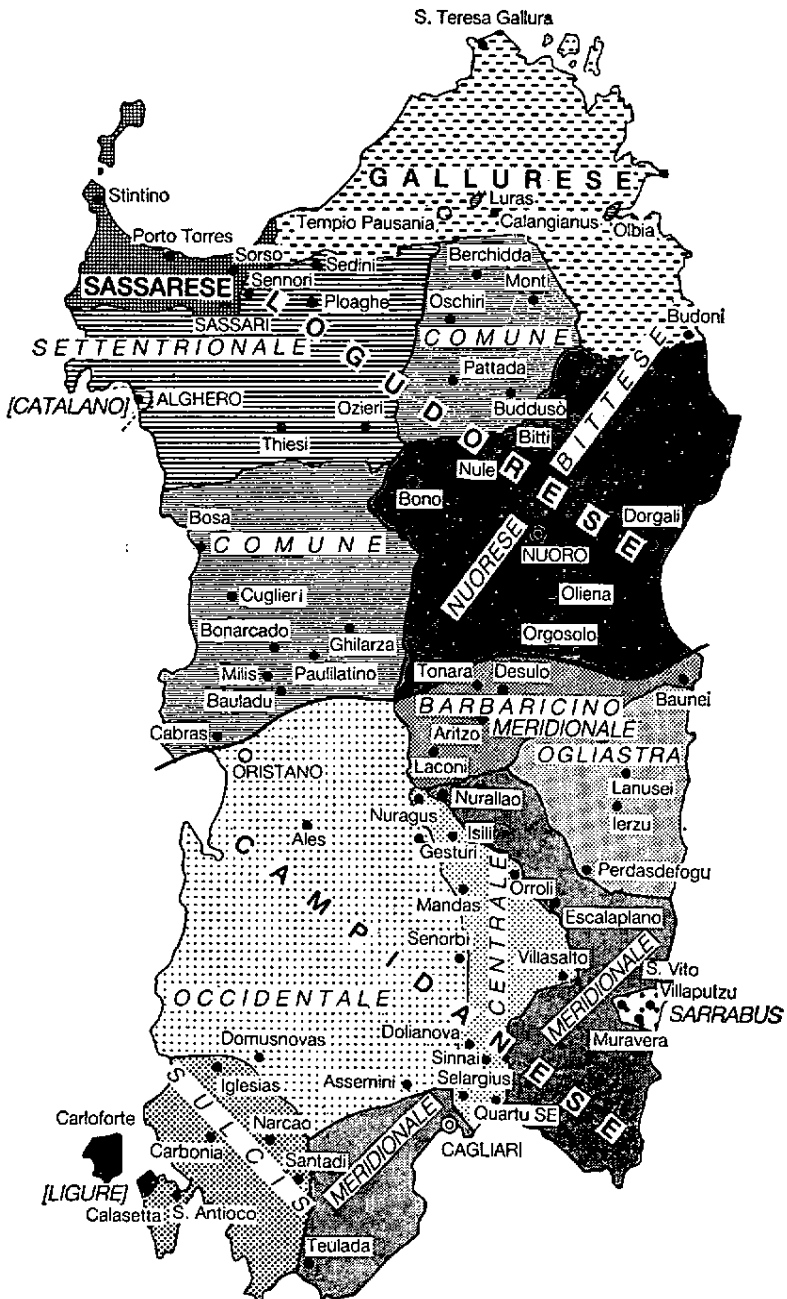
(La R. A. de S., dins 6 mesos a partir de l'aprovació de la present llei, ha d'establir amb normes i mitjans adequats, els instruments i la gradualitat de l'actuació del present article 1.)

Queda clar, doncs, que no hi ha cap afirmació específica en matèria de drets i obligacions relatius a l'ús dels idiomes, ni tampoc cap negativa de discriminació però hom pot inferir que la Regió Sarda,

- a) garantirà l'ús normal i oficial d'ambdós idiomes,
- b) regularà amb les mínimes dilacions els criteris d'aplicació de la llengua sarda pròpia a l'Administració i a l'Ensenyament.

Queda per escatir, naturalment, allò que hom entén per bilingüisme i derivar-ne una interpretació correcta. En efecte, l'afirmació d'un estat bilingüe

Classificació dels dialectes sards

mitjançant l'equiparació jurídica de dues llengües, no ens diu res sobre l'obligatorietat del sard o la preferència per l'italià. Tothom sap, en realitat, que el concepte de bilingüisme pertany més tost a l'àmbit de l'individu (i en conseqüència a la psicolingüística) que no pas al domini social (sociolingüística), i indica la competència múltiple i equivalent de dos còdex lingüístics de part del parlant. Implícitament, doncs, no es fa cap esment de la prioritat a nivell individual ni social, d'una llengua o de l'altra, i no es dóna cap indicació sobre les circumstàncies que podrien afavorir la tria d'una d'aqueixes.

Deixant de banda els problemes relatius a l'exegesi del text, remarquem només que d'ençà de l'aprovació d'aquell han passat 3 anys sense cap resultat positiu. Finalment, cap al gener de 1984 fou formada una comissió (a la qual va col·laborar també intensivament durant alguns mesos el nostre amic i professor Jordi Carbonell, el qual va aportar molta dada relativa al cas de Catalunya i a les noves codificacions dins l'àrea hispànica) encomanada de formular una codificació de la llengua sarda (especialment de l'ortografia); malauradament, per raó d'una manca de consentiment comú, la comissió ha conegut nombroses alteracions i no ha reeixit a donar ni tan sols una proposta ortogràfica. La situació real amb què es topà la comissió encarregada de formular les normes ortogràfiques i d'unificar la llengua és massa complexa per ésser compendiada en poques línies. Assajo, tanmateix, de fornir una idea succinta dels problemes i entrèbancs més greus; per a aquesta comesa és indispensable una comparació amb la resta de les llengües romàniques minoritàries.

5. LA LLENGUA SARDA MODERNA I ELS PROBLEMES DE LA GRAFIA I DE LA CODIFICACIÓ

La situació anòmala que planteja la llengua sarda en esguard de la resta de les llengües minoritàries es pot desprendre directament del quadre sinòptic que ofereixo tot seguit:

<i>Presència de /</i>	<i>sard</i>	<i>atalà</i>	<i>occità</i>	<i>retoromà</i>
— norma lingüística supradialectal	—	+	—	(±)
— literatura tradicional	—	+	+	—
— consciència lingüística nacional	+	+	+	+
— rica fragmentació dialectal	+	—	+	+

La situació del català és, evidentment, òptima: no presenta pas una marcada fragmentació dialectal i disposa d'una norma codificada, d'una literatura tradicional riquíssima, d'una consciència nacional, i jo afegiria d'una posició política i econòmica de relleu dins l'Estat espanyol, la qual cosa manca completament a les altres llengües confrontades adés.

El sard, per l'altra banda, presenta la situació més complexa: dues varie-

tats, logudorès i campidanès, tipològicament força semblants, però formalment ben diferenciades i amb subsistemes divergents (vid. mapa: el gallurès i el sassarès no formen part del sard); l'absència d'una norma supradialectal, a la qual s'oposen netament les tendències autonomístiques d'alguns parlars amb trets més sobresortints (especialment logudoresos); la mancança d'una literatura, sobre la qual pugui recolzar parcialment la codificació (el *corpus* dels textos jurídics medievals i de les poesies modernes és massa migrat i de poca ajuda). Resta només una consciència d'identitat nacional, però també aquí cal expressar alguns escrúpols: els pobladors de les zones septentrionals del Sàssarès i de la Gallura, així com els algueresos de parla catalana i els habitants de Carloforte i de Calesetta d'origen i llengua genovesa, rebutgen la participació en aquesta consciència nacional lingüística i ètnica i es proclamen separatistes. El procés de disgregació lingüística que hom pot observar a l'Alguer i a les illes lingüístiques genoveses ha fet néixer moviments i reaccions d'autodefensa i de tutela de llurs idiomes.

Però això és solament una part (teòrica) del problema. Des d'una òptica pràctica els punts negatius del sard s'amunteguen sense treva. Vull esmentar-ne alguns problemes emblemàtics abans de tractar les solucions relatives a la grafia: el llenguatge administratiu i jurídic, els mitjans de comunicació i l'ensenyament.

Pel que fa al llenguatge administratiu i jurídic el problema és doble. D'una banda l'arrelament pregon de fórmules oficials italianes i d'una altra la presència ingent de personal italià. No és gaire estrany el cas d'un parlant dialectòfon que no entén l'italià (però sap escriure les fórmules estereotípiques) i troba dificultats greus al Municipi o a Correus per entendre assentaments registrals o certificacions, ni tampoc no ho és el d'un jutge italià que s'ha de valer d'un traductor per comprendre les declaracions dels dialectòfons que compareixen davant ell i per fer comprendre les sentències emeses.

Quant als mitjans de comunicació, malgrat algunes revistes i periòdics (*Su Populu Sardu, Sa Liberatzione, La Grotta della Vipera, S'Ischiglia, Sardinia Libertade, Il Solco, Ichnusa*) i un canal de televisió propi (Videolina), és cert que l'actual situació demostra palesament l'existència d'una remarcable desproporció entre les dues llengües oficials (nombrosos articles són en italià i la televisió dóna solament un programa de cultura sarda setmanal, dedicat sobretot a la cançó popular; per contra, algunes ràdios privades forneixen sovint cursos de sard i programes en llengua sarda, en el dialecte corresponent).

En fi, en l'àmbit de l'ensenyament la programació de la introducció del sard a l'escola planteja problemes actualment mancats de solució: hom espera encara la codificació definitiva (versemblantment bi-codificació, és a dir, d'un logudorès i d'un campidanès estàndards) i la preparació de manuals adequats per a l'ensenyament a tots els nivells. Però l'entrebanc més greu rau en l'absència completa de personal docent capaç d'ensenyar la llengua i en la llengua pròpia. En aquest sentit l'Administració haurà de subvencionar centres de preparació per als futurs mestres, quelcom de semblant a allò que hi ha actualment a Catalunya.

Escometo, finalment, l'anàlisi del panorama actual a l'entorn de l'ortografia sarda, panorama que és només fragmentari i que traeix el desgavell que impera en aquesta matèria.

Cal distingir, d'entrada, la codificació del logudorès de la del campidanès; atès que hom ha conferit de bell antuvi una neta preeminència al logudorès (la major part de la *scripta* medieval és en logudorès i la poesia moderna ha perseverat en aquest ús), no ens ha d'estranyar que les divergències més notables es trobin en aquesta direcció.

Un dels protagonistes de més relleu en la qüestió ortogràfica és sens dubte el lingüista nuorès Massimo Pittau, gran coneixedor de la llengua sarda (actualment director tècnic de la comissió ortogràfica). Des d'un punt de vista tècnic, la directriu seguida per aquest gramàtic ha estat el criteri fonètic, compensat amb el tradicional (italià): s'admeten la *k* davant les vocals palatals (*kelu* CAELUM 'cel', *kentu* CENTUM 'cent', *kin*, CUM+SINE 'amb') i el digrama *tz* amb el valor d'africada dental sorda, contra la *z* per la corresponent sonora; no s'hi inclou la *h* etimològica (*hàere* HABERE).

El professor Pittau importa, a més a més, alguns símbols italians, com *gl* = /l/ (*famiglia*) i *gn* (*campagna*) i *gh* (*gherra*). Per fi, adopta en mant cas una solució morfofonèmica com en la qüestió de les oclusives sordes en posició fonosintàctica, que es muden en fricatives (com en ibero-romànic, cat. *acabar*, *agafar*), però que continuen a escriure's amb la grafia etimològica: *su cane* (/sugáne/) 'el gos', *sa crau* (/sagráu/) 'la clau'.

Enfront d'aquesta actitud eclèctica es troba tota una colla de propostes divergents en múltiples punts. D'una banda sobresurt la proposta programàtica d'Angelo Dettori director de la revista *S'Ischiglia*, d'una altra la de les revistes *Ichmusa* i *La Grotta della Vipera*, sense deixar de banda algunes notes diferencials secundàries, com les del lingüista Diego Corraïne, traductor al sard d'obres italianes o les de Luigi Farina, autor d'un diccionari nuorès-italià. Com que seria massa llarg aturar-se ací en totes les divergències dels respectius dissidents, em limitaré a esmentar-ne les més remarcables.

L'ús de la *h* etimològica ha estat defensat per *S'Ischiglia* i altres: així, log. *hat* i camp. *hat* o *hadi*, tot i no haver-hi un perill d'homonímia entre les formes verbals i altres vocables. La vacil·lació en la pronúncia de les geminades (la qüestió fonològica queda tothora enlaire, fins que no disposarem dels sonogrames elaborats pertot arreu en l'illa per Michel Contini) ha comportat una forta dissensió: alguns proposen, si més no en casos dubtosos, la grafia fonètica, ço és la repetició del grafema, d'altres rebutgen aquesta hipòtesi i prefereixen allunyar-se de les habituds italianes, de manera que hom troba alhora *ite* i *itte* (QUID DEUS? 'què?'), *proïte* i *proïtte* (PRO QUID DEUS, 'perquè'), *litera* i *littera*, *totu* i *tottu* (vulgar TOTTUS per TOTUS!), etc.

S'Ischiglia vol anorrear la grafia tradicional (i servada fins i tot en els cognoms Atzori, Atzeni, Pitzalis, però ensems amb Azzena) *tz* i adoptar al seu lloc la italiana (*x*)*z* (*pizzinu*, *tazza*, *zeracu* en comptes de *pitzinu*, *tatza*, *zeracu* 'minyó', 'got', 'serf, criat').

El recolzament, força usual en sard, de la consonant final absoluta mitjan-

çant una vocal paragògica ha generat una fractura entre els defensors de la vocal epitàtica i els antagonistes: s'ha d'escriure *battor* (QUATTUOR 'quatre') o *battoro*, *semper* o *sempere* 'sempre', *omines* (HOMINES 'homes, hòmens') o *ominese*? La qüestió és d'importància cabdal per a la definició de la preeminència del criteri etimològic o del fonètic.

El mateix problema es planteja amb la metàtesi consonàntica, fenomen molt difós en sard (i que s'ha infiltrat en alguerès, com ja he demostrat en una altra avinentesa). Alguns pugnen per una solució etimològica, d'altres prefereixen el respecte de les pronúncies hodiernes: *dormidu* o *dro(m)midu* 'endormit', *birgondza* o *brigondza* 'vergonya', *formiga* o *from(m)iga* 'formiga'?

He esbossat, molt ràpidament, les solucions logudoreses als problemes més greus; em queda per discutir les propostes campidaneses. Aquí es diferencien granment dues directrius oposades: l'una tradicional, amb pregones correspondències amb el logudorès (*S'Ischiglia*, *La Grotta della Vipera*), l'altra innovadora, enriquida per o més tost imitadora del sistema ortogràfic català (Antoni Lepori).

Aquest darrer, professor de lletres, ha adoptat les solucions de Pompeu Fabra per a la variant campidanesa. Empra (*n*)ny i (*l*)ly per a ambdues palatals, i *j* per a l'africada prepalatal inicial (fricativa en català estàndard), *ç* per a l'africada dental (avui fricativa sibilant en català estàndard). Ultra aquestes innovacions d'extracció catalana, l'autor afegeix altres grafemes més coneguts: adopta la *k* davant *e* i *i*, el nexa *ku* per a expressar l'element bilabial, el dígraf *tz* (superflu, naturalment, perquè concorre amb *ç*) i introdueix l'accentuació segons el model català (tots els esdrúixols, els mots paroxítons amb vocal final). Pel que fa al so tradicional campidanès /ʒ/ (= franc. *j*), en la tradició ha quedat consignat el grafema *x*, que ja coneixem.

Aquest és, a grans trets, el panorama, no gaire optimista, que es presenta a Sardenya amb la qüestió ortogràfica: una manca general d'unanimitat i de col·laboració entre els diversos corrents tradicionals i innovadors; en l'endemig, una situació de diglòssia que agreuja cada cop més el *status* de la llengua sarda, més tost apresa i confinada a límits infranquejables, que no pas natural i lliure.

La codificació, versemblantment pluralista, que els gramàtics intenten debades de formular, contribuiria finalment a desdibuixar els efectes anorreadors que el colonialisme lingüístic plurisecular ha comportat en la llengua i en la cultura de l'illa. Mentrestant, el sard, com a llengua minoritària, continua essent la nostra germana «oblidada».

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, A. (1976³): *Estudios lingüísticos*. Madrid (Gredos).
ATZORI, M. T. (1953): *Glossario di sardo antico*. Parma (CEDAM).
AZZENA, A. (1979): *Espansione delle autonomie territoriali e specialità dell'ordinamento sardo*. Pisa (ETS).

- BALDELLI, I. (1971): *Medioevo volgare da Montecassino all'Umbria*. Bari (Adriatica).
- BISCHOFF, B. (1979): *Paläographie des römischen Altertums und des abend-ländischen Mittelalters*. Berlin (E. Schmidt).
- BOSCOLO, A. (1979): *Aspetti della società e dell'economia in Sardegna e nel Medioevo*. Cagliari (EDES).
- BOTTIGLIONI, G. (1922): *Leggende e tradizioni di Sardegna*. Genève (Olschki).
- BULLEGAS, S. (1976): *Il teatro in Sardegna fra Cinque- e Seicento*. Cagliari (EDES).
- CALVET, L. J. (1981): *Lingüística y colonialismo*. Madrid (Júcar).
- CAMPUS, G. (1901): *Fonetica del dialetto logudorese*. Torino (Bona).
- CARBONELL, J., MANCONI, F. (ed. 1984): *I Catalani in Sardegna*. Milano (Pizzi).
- CASALIS, G. (1977): *Dizionario geografico, storico, statistico, commerciali degli Stati di S. M. il Re di Sardegna*, 3 vols. Bologna (Forni).
- CASTELLANI, A. (1980²): *I più antichi testi italiani*. Edizioni e Commento. Bologna (Pàtron).
- CASULA, F. C. (1978): *Breve storia della scrittura in Sardegna. La documentaria nell'epoca aragonese*. Cagliari (EDES).
- CORRAINE, D. (1982): *Traballu salariadu e capitale* (trad. de Karl Marx). Nùgoro (Ed. de Sardigna).
- COSERIU, E. (1977): *Estudios de lingüística románica*. Madrid (Gredos).
- CURTIUS, E. R. (1956): *La littérature européenne et le moyen âge latin*. Paris (PUF).
- CHOMSKY, N. (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge Mass. (MIT Press).
- DETTORI, A. (1967): *Rizzolos cristallinos*. Cagliari (3T).
- HAENSCH, G. (1983): «Les llengües d'especialitat o tecnolectes», a *Revista de Llengua i Dret* I (1983/1) : 9-17. Barcelona (Escola D'Administració Pública-Generalitat de Catalunya).
- HINTZE, O. (1970): *Feudalismus-Kapitalismus* (a cura de G. Oestreich). Göttingen (Vandenhoeck R.).
- HOFMANN, G. (1885): *Die logudoresische und campidanesische Mundart*. Marburg (R. Friedrich).
- LAZZERI, G. (1954²): *Antologia dei primi secoli della letteratura italiana*. Milano (Hoepli).
- LEPORI, A. (1979): *Prontuario di grammatica sarda. Variante campidanese*. Cagliari (CUEC).
- MADAU, G. (1969): *Il Codice degli Statuti del libro comune di Sassari*. Cagliari (Fossataro).
- MERCI, P. (1978): «Il più antico documento volgare arborense», a *Medioevo Romano* V (1978 2-3) : 363-383.
- MEYER-LÜBKE, W. (1902): *Zur Kenntniss des Altlogudoresischen*. Wien (Gerald's Shon).
- MULJACIC, Z. (1983): «Tipi di lingue in elaborazione romanze», a *Incontri Linguistici* VIII (1983): 69-79.

- (1984): «Der Stellenwert der alpenromanischen Ausbausprachen in einem soziolinguistischen Modell», a *Das Romanische in den Ostalpen, Vorträge und Aufsätze* a cura de M. Wandruszka i W. Dressler, 1984: 132-146. Wien (Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften).
- PARODI, A. (1898-1905): *Studi liguri* (extret de *Archivio Storico Italiano* XIV-XVI).
- PAULIS, G. (1977): «La coscienza linguistica dei Sardi: un problema scientifico e politico», a *La Grotta della Vipera* VIII (1977): 17-23.
- PAULIS, G. (1983): *Lingua e cultura nella Sardegna bizantina. Testimonianze linguistiche dell'influsso greco*. Cagliari (L'Asfodelo).
- PITTAU, M. (1972²): *Grammatica del sardo nuorese*. Bologna (Pàtron).
- PITTAU, M. (1978): *Pronunzia e scrittura del sardo logudodese*. Sàssari. (Dessì).
- PORRU, V. (1975): *Saggio di grammatica sul dialetto sardo meridionale*. Sàssari (Dessì).
- PORRU, V. (1976): *Dizionariu sardu-italianu*. 2 vols. Bologna (Forni).
- RINDLER-SCHJERVE, R. (1983): «Zum Italiano regionale sardo», a *Varietätenlinguistik des Italienischen* a cura de G. Holtus-E. Radtke, 1983: 68-83 Tübingen (G. Narr).
- (1983a): «Zweisprachigkeit in Sardinien: Ihre Kultur— und Schulpolitische Auswirkungen», a *Sprachen in Kontakt/Langues en contact*, a cura de J. Caudmont, 1983: 283-300.
- (1983b): «Bilinguismus und die Frage der Integration von sprachlichen Kontakterscheinungen», a *Philologie und Sprachwissenschaft*, a cura de W. Meid-H. Schmeja, 1983: 266-277. Innsbruck (Rauchdruck).
- SANNA, A. (1975): *Il dialetto di Sàssari*. Cagliari (Trois 3T).
- SPANO, G. (1974): *Ortografia sarda nazionale ossiat gramatica de sa limba logudorese cumparada cun s'italiana*. 2 vols. Cagliari (3T).
- SPANO, G. (1975): *Vocabolario sardo-italiano et italiano-sardo coll'aggiunta dei proverbi*. Bologna (Forni).
- Statuto Sardo: *Testo dello statuto speciale per la Sardegna*. Prefazione di S. E. Efisio Corrias-Presidente della Regione Sarda. Note di P. Dettori, E. Vitta, M. Pira e L. del Piano. 1960. Cagliari (Fossataro).
- TERRACINI, B. (1957): *Pagine e appunti di linguistica storica*. Firenze (Le Monnier).
- TODDE, G. et al. (1979): *Il Mondo della Carta de Logu*. Cagliari (3T).
- TOLA, P. (1861): *Codex Diplomaticus Sardiniae*. Torino (Regis Typographeo).
- WRIGHT, R. (1982): *Late Latin and Early Romance in Spain and Carolingian France*. Liverpool (Francis Cairns).
- ZUMTHOR, P. (1973): *Lingua e tecniche poetiche nell'età romanica*. Bologna (Il Mulino).

APÈNDIX

El dos manuals que forneixen una panoràmica general de l'evolució del sard són:

- WAGNER, Max Leopold (1951, 1980²): *La lingua sarda. Storia, spirito e forma*. Berne (Francke: Bibliotheca Romanica, Series Prima, Manualia et Commentationes III).
- BLASCO FERRER, Eduardo (1984): *Storia linguistica della Sardegna*. Tübingen (Max Niemeyer: Beiheft zur Zeitschrift für Romanische Philologie 202).